

OILA LEKSEMASI ASSOTSIATIV MAYDONINING YADRO VA CHEGARA QISM BIRLIKLARI NISBATI.

Hayotxon Mansurbek qizi Sotimova

Urganch davlat universiteti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada oila leksemasi assotsiativ maydonining yadro va chegara qismlari, yadro qismining yuqori chastotali birliklari va ularning tahlili, chegara qism birliklari, uzoq hamda yaqin chegara leksemalar va ularning nisbati xususida fikr yuritimiz.*

Kalit so'zlar: *assotsiativ maydon, yadro, yuqori chastota, semantik-mantiqiy bog'lanish, chegara.*

Abstract: *In this article, we will think about the core and border parts of the family lexeme associative field, high frequency units of the core part and their analysis, border part units, far and near border lexemes and their ratio.*

Key words: *associative field, core, high frequency, semantic-logical connection, border.*

KIRISH. Assotsiativ maydon tildagi boshqa maydon ko'rinishlari kabi yadro va chegara qismlaridan tashkil topadi. Oila leksemasining assotsiativ maydonida yadro va chegara qismlarda joylashgan birliklar farqlanadi. Assotsiativ maydonning yadro qismida yuqori chastotali, ya'ni til egalari tomonidan 2 martadan ortiq takrorlangan javob reaksiyalari joylashadi. Qayd etilishicha, bunday birliklar "assotsiativ-verbal tarmoqda eng ko'p assotsiativ bog'lanishlarni xosil qiladi. Shu bois ularning bir vaqtda boshqa assotsiativ maydonlardan ham o'rin olishi kuzatiladi. Maydon yadro'sidan o'rin oluvchi birliklar til egalarning voqelik haqida universal bilimlarga egaligidan dalolat beradi".¹⁹³

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Shuningdek, yadro birliklarining inson tomonidan yoshlik davridayoq o'zlashtirilishi, yuqori darajadagi aniqligi, emotsionalligi, obrazlilik, bazaviy darajadagi muloqotning qandaydir kategoriyalarga mansubligi kabi xarakterli jihatlari ham ulardan o'ta mavhum, ko'p ma'noli, shu bilan birga, noma'lum so'zlarni bir xillashtirish jarayonida asosiy element sifatida foydalanishda qulayligini ko'rsatadi.¹⁹⁴ Anglashiladiki, oila leksemasining assotsiativ maydon yadro'sini belgilashda assotsiativlikning qo'llanish chastotasi eng muhim omil hisoblanadi.

Quyida biz assotsiativ tajriba materiallaridan foydalanib oila leksemasining assotsiativ maydoni yadro va chegara qismlari birliklariga tavsif beramiz, ularning

¹⁹³ Лутфуллаева Д. Ассоциатив тилшунослик назарияси. – Тошкент: Meriyus, 2017. – Б. 60.

¹⁹⁴ Золотова Н.О. Ядро лексикона человека как феномен языкового сознания // Языковое сознание: содержание и функционирование. XIII Международный симпозиум по психолингвистике и теории коммуникации. – М., 2000. – С. 94.

statistik tahlili orqali assotsiativ maydonda yadro va chegara qismlar nisbatini aniqlaymiz.

NATIJALAR. *Oila* leksemasi assotsiativ maydoni yadro qismida quyidagi birliklar o'rin olgan.

OILA-ota 21; ona 21; baxt 15; farzand 10; uy 9; sevgi-muhabbat 9; mehr 8; sog'lik 8; turmush o'rtoq-er 7; opa 7; tinchlik 7; singil 6; aka 6; uka 6; quvonch-shodlik 6; hotirjamlik 6; qarindoshlar 5; aka-uka 4; ishonch4; g'amxo'rlik 4; kulgu 4; qaynona-qaynota 3; hurmat 3; tashvish 3; bobo-buvi 3; maktab 3; omad 2; kelinoyi 2; do'st 2; jiyanlar2; ahillik2; velosiped2; mushuk2; ro'zg'or2; farzand tarbiyasi2; sadoqat2; pul-boylik2; e'tibor2; tarbiya2; to'y2; halovat 2;

Assotsiativ maydon yadro'sidan o'rin olgan ushbu birliklar umumiy birliklarning 57,8 foizini tashkil qiladi. Ular yuqori chastotali bo'lganligi sababli assotsiativ me'yorni shakllantiruvchi birliklar safidan o'rin oladi. Ushbu birliklar qo'llanish chastotasiga ko'ra bir-biridan farq qiladi. *Oila* leksemasining assotsiativ maydon yadro'sining markazida *ota* va *ona* leksemasi joylashgan bo'lib, ular sinaluvchilarning 21 tasida teng nisbatta takror kelgan. Bu holatdan ko'rinadiki o'zbek tili egalarining *oila* haqidagi bilimlari, har bir insonning dunyoga kelishiga sababchi bo'lgan muqaddas shaxslar ko'rinishida tasavvur qilishlari bilan bog'liq.

Oila deb ataluvchi mustahkam qo'rg'onning ustuni *ota* bo'lsa, unga fayz kirituvchi onadir. *Oila* farovonligida *ota* va onaning moddiy va ma'naviy hissasi teng. Ona bolalarga g'amxo'rlik va insoniylikni o'rgatsa, *ota* iroda va o'z nuqtayi nazarini himoya qilish, kurashish va g'alaba qozonish qobiliyatlarini o'rgatadi. Assotsiativ

maydon yadro'sining yuqori chastotali yana bir birligi *baxt* leksemasi bo'lib, 15 ta sinaluvchi tomonidan takror qayd etilgan. Til egalarining xotirasida *oila* turtki so'ziga nisbatan *baxt* leksemasining tiklanishi bejiz emas. Chunki, *oila* haqidagi assosiy tushunchalar *baxt* leksemasi bilan bog'liq ravishda paydo bo'ladi. Inson faqat o'z oilasidagina baxtli bo'la oladi. Baxtning Vatani qayer degan savolga biz hech ikkilanmasdan *oila* deya javob bera olamiz. Oiladagi baxt-bu hissiy faravonlik. Faqat oilamizda bizga baxtni *ota-onamiz* yoki *buvi-bobomiz* kabi yaqinlarimiz, evaziga hech narsa so'ramasdan berishlari mumkin. Shu bois *oila* so'ziga nisbatan o'zbek tili egalarining lisoniy xotirasida *baxt* leksemasining tiklanishi kuzatiladi.

Umuman assotsiativ maydon yadrosidan o'rin olgan birliklar *oila* turki so'zi bilan bevosita aloqador bo'lib, u bilan assotsiativ bog'lanishni hosil qilganligi kuzatiladi.

MUHOKAMA. *Oila* leksemasi assotsiativ maydoni chegara qismidan yakka tarzdagi javob reaksiyalari o'rin oladi. Yakka tarzdagi assotsiativ birliklarni *oila* turtki so'zi bilan semantik-mantiqiy jihatdan qay darajada bog'lanishiga ko'ra quyidagi turlarga ajratamiz:

- 1) assotsiativ maydon yadrosiga yaqin chegara qism birliklari;
- 2) assotsiativ maydon yadrosiga uzoq chegara qism birliklari.

Rus tilshunos olimi B. Abramov assotsiativ tajriba natijalariga asoslanib, qoida tariqasida yaqin chegaradagi assotsiativ birliklarda semantik aloqa, uzoq chegaradagi

assotsiativ birliklarda esa paradigmatic aloqa yuzaga chiqishini qayd etadi.¹⁹⁵ Bizningcha esa, stimul so'z bilan semantik-mantiqiy bog'lanish kuchi javob reaksiyalarining yaqin yoki uzoq chegarada o'rin olishini belgilaydi. Chunki, yaqin chegarada joylashgan javob reaksiyasi ham stimul so'z bilan paradigmatic munosabatga kirisha oladi. Masalan, *oila* turtki so'zi bilan assotsiativ maydonning yaqin chegarasidan o'rin olgan *amaki, pochcha, amma, xola, doyi* singari birliklar qarindoshlikni bildirishiga ko'ra *oila* so'zi bilan umumiy paradigmada birlashadi. Shunday qilib, yaqin va uzoq chegaradagi birliklarni belgilashda ularning turtki so'z bilan semantik-mantiqiy bog'lanish kuchi muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Assatsiatlarning stimul so'zga ma'noviy jihatdan kuchliroq bog'langanligi uning yaqin chegaradan o'rin olishini belgilaydi. Ularning semantik-mantiqiy bog'lanishi qanchalik kuchsiz bo'lsa uzoq chegarada joylashadi.

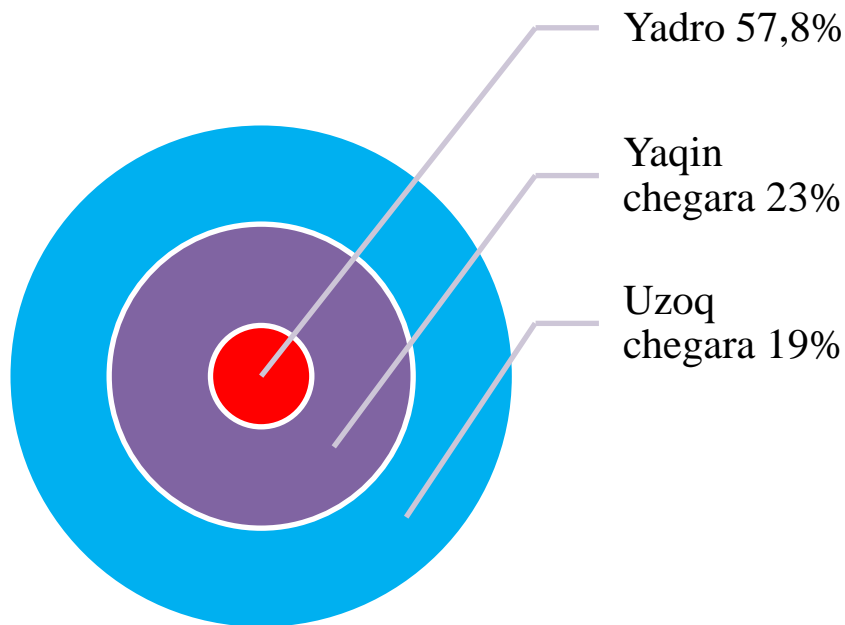
Oila leksemasining assotsiativ maydoni yaqin chegarasidagi birliklar umumiy assotsiativ maydonning 23 foizini tashkil qiladi. Ularga quyidagi javob reaksiyalarini kiritishimiz mumkin. *vafo, ko'cha, ayvonimiz, sarf-harajatlar, mojarolar, inoqlikda, ahil yashash, oila davrasi, oilang hamma narsang, ayolim, buyuk bir imperiya, oilang tinch-sen tinch, turmush qurish, farzand ko'rish, ota-ona bo'lish, juftini tushunish, apkalarim, hamjihatlik, qadr, oqibat, tug'ilgan kunlar, xursandchilik, baxt maskani, amaki, pochcha, amma, xola, doyi, oilaviy tadbirlar, ikki bir-biriga mos juftlik, mustahkamlik, rashk, yorug' kelajak, hayot, tarbiya, to'kinlik, olam-olam quvonch, jamiyatning bir bo'lagi, nasl qoldirish, quvonch ulashuvchi dargoh, kichik Vatan, o'zingni erkin his qila oladigan maskan, buyuk dargoh, inoqlik, mehribonlik, bir butunlik, birdamlik, bir-birini qo'llab quvvatlash, bir-birini tushunish, suyukli yorim borligi, hotirjam choy ichadigan dargoh, issiq chehrali yaqinlarim, hamisha birga bo'lish, oila davrasi, sevimli insonim, qayn uka, samimiylilik, baxtli va quvonchli onlar, ukam va opam bilan bo'lgan janjallar, sirdoshim, oila-baxt, yaqinlaim, ikki farzand, o'g'il, qiz, sudralib yuruvchilar oilasi, qishlog'im, jamiyat, nikoh, turmush, bolalik, nikoh to'yi, irsiyat, ota-onam mehri, oila boshlig'i, ta'minot, oila budjeti, oilaparvar, qarindoshlar jamoasi, bolam-chaqam, uyim-joyim deyish, er-xotin. onamning uylari, farzandimning tili chiqishi, uyimning oldi, birdamlik, til oilasi.*

Chekka chegara: *mehnat, mashinamiz, dasturxon, tashkil, yangi yil bayrami, gullarimiz, mojarolar, o'z gappini o'tkaza bilish, ishbilarmonlik, yordam, sir, muruvvat, sabr, sabrlilik, janjal, ovqat, qozon-tovoq, yaxshi narsalar, mas'ulyatlilik, kursdoshlarim, litseydagi sinfdoshlarim, ishdagi hamkasblarim, bog'cha bollarim, lagerdagi o'quvchilarim, ba'zi yoqimli muammolar, bog'cha, bog', ekin, kartoshka, pomidor, bug'doy, un, non, g'ilmindi, jurnallar, gilos, qiyinchilik, tushunmovchilik, og'riqlar, bepisandlik, hovlidagi arg'imchoq, kuchugim, o'rik daraxtimiz, eski oyoq kiyimim, opam va mening jingalak sochli qo'g'irchog'imiz, ro'molim, qo'ng'izchalarim tilla rangdagi, kopto'gim, onamning ko'ylaklari, oyoq kiyimlari, o'qituvchi, sayohat, xorij, kitob, niyat, ish, palov, manti, qatig, issiq non, bulochka, saranjom-sarishta, tuzlama bankalarim,*

¹⁹⁵ Абрамов В. Теория ассоциативного поля // <https://studfile.net/preview/4513363>

oshxona, beshik, yig'i, qonun-qoida, yoz fasli, supacha, teraklar, vannaxonam, yolg'izlik, sichqon, tartib-intizom.

Qayd etilgan ushbu birliklar assotsiativ maydonning uzoq chegara qismidan o'rin olsa-da, *oila* leksemasi bilan mantiqiy-semantik jihatdan aloqasi butunlay uzilgan emas. Yuqoridagi birliklarning ayrimlariga izoh berib o'tamiz.

Oila leksemasi berilgan *dasturxon, tashkil, yangi yil bayrami* javob reaksiyasining turtki so'z bilan mantiqiy-semantik aloqasini quyidagicha izohlash mumkin: Bayram, ziyofat kunlari butun oila bir joyga jamlanadi, dasturxon yozilib birga xursandchilik qilishadi. Bu holat til egalari xotirasida *oila* turtki so'ziga nisbatan *dasturxon, tashkil, yangi yil bayrami* javob reaksiyalarining yuzaga kelishiga sabab bo'lgan. Ushbu omil *dasturxon, tashkil, yangi yil bayrami* javob reaksiyalarining *oila* turtki so'zi bilan mantiqiy-semantik jihatdan aloqasini ta'minlaydi.

Oila leksemasiga nisbatan *palov, manti, qatiq, issiq non* singari oziq-ovqat mahsulotlarining qayd etilishini bularning bari oilaviy taomligi bilan bog'lash mumkin. Ma'lumki, o'zbek oilalarining milliy taomi bu-palov. Dono xalqimiz tomonidan "mehmon kelsa, pastga tush, palov bermoq ahdga tush" maqoli ham bejizga yaratilmagan. U o'zbeklarning oilaviy an'analariga borib taqaladi.

XULOSA. Umuman, chekka chegaradan o'rin olgan boshqa javob reaksiyalarining ham *oila* so'zi bilan mantiqiy-semantik aloqasi sezilib turadi. Bu sinaluvchilarning har birining oila haqidagi individual qarashlari va tasavvurlari bilan bog'liq.

Xulosa shuki, oila leksemasi avvallambor til egalari onggida o'zbek oilasiga hos milliy-madaniy tushunchalarni ifodalab kelgan. Buni o'zbek tilidagi oila leksemasi assotsiativ maydonining yaqin va uzoq chegarasidan o'rin olgan *vafu, hotirjam choy ichadigan dargoh, nikoh, bolam-chaqam, uyim-joyim deyish, tandir non, ro'molim, palov, beshik* singari birliklarda kuzatishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абрамов В. Теория ассоциативного поля // <https://studfile.net/preview/4513363>
2. Золотова Н.О. Ядро лексикона человека как феномен языкового сознания // Языковое сознание: содержание и функционирование. XIII Международный симпозиум по психолингвистике и теории коммуникации. – М., 2000. - С. 94.
3. Лутфуллаева Д. Ассоциатив тилшунослик назарияси. – Тошкент: Meriyus, 2017. – Б. 140.